

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Гарэцкі, М.* Творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т.1 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 583 с.
4. *Жылуновіч, З.* Узгоркі і нізіны: Крытычныя нарысы / З. Жылуновіч. – Мінск, 1928. – 167 с.
5. Максім Багдановіч: энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – 608 с.
6. Польшыя. – 1920. – № 8, – с. 227.
7. *Стральцоў, М.* Выбранае: Проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў; [прадм. А. Адамовіча]. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 607 с.

*Кацярына Ермаковіч
(Мінск)*

КАШТОЎНАСНА-СВЕТАПОГЛЯДНАЯ ПАЗІЦЫЯ М. ГАРЭЦКАГА Ў КРЫТЫЦЫ І ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ: АГЛЯДАВАЕ І МАНАГРАФІЧНАЕ ВЫВУЧЭННЕ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВАЕННАЙ ТЭМАТЫКІ Ў X–XI КЛАСАХ

Змест літаратурнай адукацыі ў X–XI класах, грунтуючыся на гісторыка-храналагічным прындцыпе, спрыяе фарміраванню гістарычнага падыходу да літаратурных з’яў, разуменню ўзаемасувязі і ўзаемаўплыву ў творчасці розных пісьменнікаў, успрымання літаратуры як працэсу, пры гэтым адбываецца паглыбленае вывучэнне асаблівасцей развіцця беларускай літаратуры. У сувязі з гэтым значная роля на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі адводзіцца аглядаваму і манаграфічнаму вывучэнню беларускай літаратуры.

Паўнаwartаснае вывучэнне твораў ваеннай тэматыкі адбудзецца пры ўмове правільнага суаднясення матэрыялу аглядавай тэмы з тэмамі манаграфічнымі, якія ў праграме пададзены ў адным раздзеле. Даследчык У. М. Філіповіч акцэнтуюе ўвагу на тым, што каардынацыя тэм павінна адбывацца наступным чынам. Вывучэнне літаратуры кожнага гістарычнага перыяду павінна пачынацца аглядавай тэмай, паколькі мэта яе – пазнаёміць вучняў з пэўным перыядам. Затым неабходна разгледзець

манаграфічныя тэмы, г.зн. вывучыць творчасць тых пісьменнікаў, якія з'яўляюцца найбольш яркімі прадстаўнікамі аналізуемага часу. Затым зноў звярнуцца да аглядавай тэмы. Аўтар дадзенай методыкі перакананы, што такая форма работы паспрыяе найбольш поўнаму і свядомаму засваенню агульнай характарыстыкі літаратурнага руху вывучаемага перыяду [3, с. 10].

З другога боку, як адзначае Я. В. Квяткоўскі, першапачаткова манаграфічныя тэмы абапіраліся на гісторыка-літаратурныя агляды. Яны з'яўляліся канкрэтызацыяй агульных палажэнняў, сфармуляваных у гэтых аглядах. Аглядавая ж тэма сістэматызуе і абагульняе важнейшыя гісторыка- і тэарэтыка-літаратурныя звесткі, набытыя падчас вывучэння тэм па творчасці асобных пісьменнікаў [2, с. 5].

Вывучэнне літаратуры ваеннай тэматыкі, на наш погляд, павінна адбывацца на аснове абавязковага ўліку эканамічнага, палітычнага і культурна-гістарычнага развіцця грамадства. Знаёмства з біяграфічнымі звесткамі аўтара павінна быць суаднесена з тымі грамадскімі абставінамі, у якіх даводзілася працаваць пісьменніку. Таму мэтазгодным будзе пачынаць пэўны раздзел з аглядавай тэмы (падрыхтоўчы этап), манаграфічныя тэмы суправаджаць гісторыка-літаратурнымі звесткамі (асноўны этап), а падвядзенне вынікаў аб асаблівасцях развіцця літаратуры ў акрэслены перыяд варта зрабіць у форме агляду (заклучны этап). Прычым на апошнім этапе вучні павінны быць актыўнымі арганізатарамі ўрока, на якім настаўнік выступае ў ролі мадэратара. Прапануем фрагмент такога ўрока (па вышэй прапанавай сістэме), праведзенага ў эксперыментальных класах падчас навучальнага этапу педагагічнага эксперыменту.

Падрыхтоўчы этап вывучэння асаблівасцей беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя грунтаваўся на лекцыйнай падчы на стаўнікам звестак пра грамадска-палітычнае і культурна-гістарычнае развіццё краіны адзначанага перыяду. Падаваемая інфармацыя суправаджалася мультымедыянай прэзентацыяй. З гэтай вызначэння дамінантных палажэнняў пра літаратурна-грамадскі працэс пачатку XX стагоддзя вучням прапаноўвалася запоўніць наступную табліцу-план:

Табліца 1

Асаблівасці літаратурна-грамадскага руху ў першай трэці XX ст.

Пазіцыя	Асаблівасці
Агульная характарыстыка гістарычных падзей	
Літаратурна-грамадскі рух першай трэці XX ст.	

Пазіцыя	Асаблівасці
Погляд пісьменнікаў на грамадскае становішча (паняцце «аўтарская пазіцыя»)	
Мастацкае ўвасабленне і грамадзянскае стаўленне да вайны як з’явы	
Каштоўнасна-светапоглядныя адносіны	

Большасць вучняў падчас падвядзення вынікаў урока адзначыла, што асноўным пытаннем грамадства першай трэці XX стагоддзя стала нацыянальнае самавызначэнне. Адказы на яго спрабавала знайсці тагачаснае мастацтва слова.

Наступны этап вывучэння твораў ваеннай тэматыкі заключаўся ў далейшым манаграфічным вывучэнні творчасці М. Гарэцкага і супастаўленні атрыманых агульных звестак на папярэднім уроку (арыентацыя на табліцу) з канкрэтнай творчай дзейнасцю пісьменніка. У дадзеным артыкуле акцэнтуюцца увагу не столькі на аналізе твораў, прапанаваных для вывучэння вучэбнай праграмай, колькі на тых звестках грамадскага і асабістага жыцця М. Гарэцкага, якія маглі паўплываць (або яскрава акрэсліваюць) каштоўнасна-светапоглядную пазіцыю пісьменніка.

Творчасць Максіма Гарэцкага манаграфічна вывучаецца ў X класе. Разам з тым у працэсе аглядавага знаёмства з асаблівасцямі беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя акцэнтуюцца ўвага вучняў на паняцці пераемнасці ў развіцці літаратуры з «нашаніўскім» перыядам. Паказальнай тут выступае публіцыстыка і крытыка М. Гарэцкага. На працягу 1912–1920 гадоў у перыядычным друку з’явіўся шэраг яго публіцыстычных матэрыялаў – «нататак», якія разам з апавяданнямі былі прадстаўлены ў рубрыках «З Беларусі Літвы», «Найноўшыя творы беларускай літаратуры», «Наш фельетон». У сувязі з тым, што асаблівае значэнне набывае творчасць М. Гарэцкага як аднаго з заснавальнікаў мастацка-дакументальнай беларускай літаратуры пра вайну, намі былі разгледжаны і прааналізаваны артыкулы перыяду Першай сусветнай вайны (1914–1918 гг.): «Развагі і думкі», «Доктар Францыск Скарына», «Будем жить!», «Кое-что о нашем быте», «Новая буржуазия», «Берегите!», «Деревня»), а таксама артыкул, напісаны з нагоды абвешчэння Беларусі 1 студзеня 1919 г. суверэннай Савецкай рэспублікай «Няхай жыве камуністычная Беларусь!» (1919 г.).

Напярэдадні знаёмства з артыкулам «Развагі і думкі» на этапе стварэння эмацыйнага настрою вучням прапановалася адказаць на пытанні, якія ставіць перад сабой пісьменнік: «*Беларускі рух... беларускі*

рух... Што гэта за дзіва? Што яшчэ за праява – адраджэнне белых русічоў? Што гэта за навіна часоў нашых – «свядомыя» беларусы? Скуль яно, тое дзіва, пайшло, адкуль узялося? І што гэта за дзіва?» [1, с. 179]. Дадзеная цытата была запісана на дошцы. У працэсе разважанняў вучні, абпіраючыся на раней атрыманых веды аб асаблівасцях грамадскага і літаратурнага працэсу пачатку ХХ стагоддзя, звярталі ўвагу на тое, што рэвалюцыі, грамадзянская вайна «паспрыялі» духоўнаму спусташэнню чалавека, знішчэнню не толькі фізічнаму, але і маральнаму, «падмене» складнікаў і іх зместавага напаўнення ў сістэме каштоўнасцей. У сувязі з такімі разважаннямі вучняў лагічным стала пытанне аб разуменні паняцця двудушнасці. Адзначым, што М. Гарэцкі ў сваёй творчасці не аднойчы звяртаўся да яго тлумачэння. Так і ў аналізуемым артыкуле аўтар уздымае праблему: «Ці не чулі вы, што беларусы двудушны?..» [1, с. 180]. Вучні Х класа адзінагалосна пагадзіліся, што слова гэтае ўтворана ад словазлучэння дзве душы. Прапанаваныя меркаванні на тое, як і ў каго могуць быць дзве душы, удакладняліся аўтарскімі тлумачэннямі: «Двудушнасць ад прыроды ў чалавеку. І бывае адна двудушнасць, калі чалавеку ўжо не стае сіл разумнай волі, штоб не здвудушнічаць, альбо двудушным ён бывае, узіраючы на вымогі вума. За гэткую двудушнасць сварыцца, людзі, калі ў вас язык мяккі. Другая двудушнасць, калі чалавек сумысля і ў угоду свайму злomu боку не слухаецца голасу добра і забівае ў сабе добрае карэнне, а усё дзеля таго, каб...» [1, с. 181].

На працягу ўрока адбываўся пастаянны зварот да пастаўленых на яго пачатку пытанняў-праблем. Вучні, услед за М. Гарэцкім, спрабавалі знайсці той шлях, па якім развіваўся беларускі рух і ў чым ён заключаўся. Для больш грунтоўнага аналізу і вызначэння спецыфікі беларускага руху ў першай трэці ХХ стагоддзя вучням прапанаваны быў наступны фрагмент з артыкула «Развагі і думы», у якім вучням неабходна было на аснове прачытанага «знайсці» і запісаць прапанованае аўтарам шляхі развіцця (звернем увагу, што папярэдне вучні з артыкулам не знаёміліся): «Пайсці ў адзін бок – у _____, куды магнэсам цягне, – мулка, няшчыра-беларускае гадаванне сварыцца, ды і ці ж варта цяпер, ці ж выйдзе тут добрае, а ці не позна, а чаго ж дабівацца ў канцы, якіх ідэалаў, – няўжо ж тых страхаў страшных сепаратызму страшнага? Ой, як паўзці туды, слухаючы сэрца і не чуючы галавы, што страшныць немажлівасцю справы, недасцігласцю ідэалаў жаданых!..

А пайсці ў другі бок, па «обшчэ» _____ шляху, – уй, тошна, ой, роднае карэнне не дазваляе... А злашча цяпер і гідка, і брыдка, і не хочацца, цяпер, калі ёсць жа і гэты, любя-таёмны, свой родны шлях, і па ім людзі ідуць ды ідуць...

Дык дзе ж ступаці? Хіба-ткі на _____ шляху? А ён так і пайшоў поплец і блізюжынькаса шляхам працуючага дэмасу ўсяго свету і вядзе, мусіць, да адной мясцінкі...*Можна, гэта ступанне на роднаму шляху і ёсць «беларускі рух»!*...»[1, с. 182]. Падчас першаснага знаёмства з прапанаваным тэкстам вучням прапаноўвалася самастойна вызначыць, якія ж шляхі бачыць аўтар і запісаць іх. Калі ж узнікалі цяжкасці, то даваліся словы для даведкі: «старая родная Беларужчына», «обшчэ» расійскі ці польскі шлях», «родны шлях» (тут пададзены варыянты ў тым парадку, што і ў тэксце-арыгінале, аднак вучням прапаноўваліся ў «раскідана»). Большасць класа з заданнем справілася, што дае падставы меркаваць аб належным засваенні ведаў, атрыманых падчас папярэдняга аглядавага вывучэння асаблівасцей літаратурна-грамадскага руху першай трэці XX стагоддзя.

З мэтай вызначэння ўзроўню ўяўленняў вучняў пра асаблівасці псіхалагічнага партрэта беларуса пачатку XX стагоддзя было прапанавана заданне падабраць асацыятыўны слоўны рад. Найбольш распаўсюджанымі характарыстыкамі аказаліся меркаванні, што беларус спакойны, ціхі, забіты, падначалены, заганыбаваны, бедны, не мае ўласнага пункту погляду. Аўтар, з пэўнай доляй іроніі, прадстаўляе чытачу «*мнагалікі тыт дабрадушнага, рахманага, трошку тужлівага беларуса-гумарыста, што калі-та і выяўляе сябе нібыта няшчырым, дык дзеля таго, каб спрадвечную жыццёвую нуду захаваць ад прыкра-сцюдзёнага погляду чужынца на думках*»[1, с. 180]. Спецыфічнасць такога партрэта, як далей тлумачыць пісьменнік, заключаецца ў тым, што «*і «тоже белорусы», і младабеларусы, і ўсе яны, усе троху-многа двудушны і рэдка саўсім шчыры ў сваіх справах палітычных...*», дадаючы пры гэтым, што «*сярод верных і аглашонаых многа серадзінкі. Гэта серадзінка ці не двудушна!*»[1, с. 181].

Складанасць вызначэння шляху развіцця беларускага руху і двудушнасць выяўляецца, сыходзячы з аўтарскай пазіцыі, яшчэ і ў прыманні роднага толькі «на словах». Гэта заключаецца ў першую чаргу ва ўжыванні польскай мовы, польскіх традыцый, а таксама ў няёмкасці, калі «вылеццё» нешта беларускае.

Аднак аўтар не столькі ганьбіць беларусаў з-за двудушнасці, колькі спрабуе паказаць шлях да адраджэння нацыі. У працэсе гутаркі вучням было прапанавана паразважаць, якім чынам можна было б адрадзіць забытае нашым народам, хто мог стаць бы на гэты адраджэнскі шлях. Меркаванні былі рознымі, аднак прагучалі і такія, якія асацыіраваліся з маладым пакаленнем як новай будучыняй. У пацверджанне прапанаваным вучнёўскім выказванням быў працытаваны ўрывак аналізуемага артыкула: «*Наш младабеларускі фундамент – гэта свядомая інтэліген-*

цыя, каторая выйшла з беларускай народнай гушчы і адтуль жа бярэ сокі для свайго жыцця. Два дзесяткі гадоў таму назад адзін этнограф пісаў, што ў беларусаў ужо няма «тутэйшай беларускай інтэлігенцыі...». цяпер мы скажам, што яна ўжо, ужо ёсць! Знайшлося семячка, лягло ў добрую зямельку, узышло і... няма чаго баяцца, – з аднаго бярозавага семячка вырасце бярозавы лес на колькі вёрст. А калі вырасце? Калі будзе мець усё тое, што патрэбна да жыцця расліны: свет, цеплату, вадку, наветра... І беларуская інтэлігенцыя будзе расці, развівацца – калі? Калі будзе браць жыццёвыя сокі ў народнай гушчы.

Значыцца, рух беларускі будзе павялічвацца беларускай інтэлігенцыяй, а яна будзе і далей багацець духоўна і фізічна, калі народ беларускі і надалей будзе здольны папаўняць яе сваімі дзяцьмі» [1, с. 189]. І далей публіцыст падрабязна тлумачыць, што для гэтага патрэбна зрабіць. Адна з умоў – «трэба пусціць у народ кніжку», бо «яна, усемагучая, паддасць імпульсу народнай гушчы нашай у нараджэнні **беларусаў**» [1, с. 189]. Важна разумець, што інтэлігенты як будучыня адраджэння беларусаў, на думку М. Гарэцкага, залежыць ад селяніна; што немалую ролю на гэтым шляху развіцця адыгрывае родная літаратура, культура.

На этапе падвядзення вынікаў урока вучні прыйшлі да высновы, што пытанні, узнятыя М. Гарэцкім на пачатку XX стагоддзя, у большасці сваёй застаюцца актуальнымі і для сучаснага беларускага грамадства.

Прыкладна па той жа, вышэй прапанаванай, схеме аналізу публіцыстыкі і крытыкі М. Гарэцкага перыяду Першай сусветнай вайны адбылося вывучэнне астатніх артыкулаў 1914–1918 гадоў.

Такім чынам, праведзены аглядавы і манаграфічны аналіз крытычных і публіцыстычных артыкулаў М. Гарэцкага перыяду Першай сусветнай вайны дае падставы меркаваць аб тым, што каштоўнасна-светапоглядная пазіцыя пісьменніка заключалася ў вырашэнні пытання нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларуса, у зместавым нападзенні паняццяў «Радзіма», «Бацькаўшчына».

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.

2. *Квятковский, Е. В.* Изучение обзорных тем по советской литературе в десятом классе / Е. В. Квятковский. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1955. – 93 с.

3. *Филиппович, Н. В.* Изучение обзорных тем в школьном курсе литературы XIX века: пособие для учителей / Н. В. Филиппович. – М.: Учпедгиз, 1958. – 128 с.